

A

BÖLCSÉSZET

SZÜKSÉGKÉPENI TUDOMÁNY.

DOMANOVSZKI ENDRE

LEV. TAGTÓL.

(Székfoglaló értekezés.)

PEST, 1872.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

A BÖLCSÉSZET SZÜKSÉGGÉPENI TUDOMÁNY.

DOMANOVSZKI ENDRE

lev. tagtól.

Székfoglaló értekezés.

Ha oly férfiak, kik a tudomány világában a jövődönnek is mintaképpül szolgálhatót teremteni nem birnak, az avatottak, egy nemzet tudományosságának képviselői által figyelemre érdemesítettnek, ha tudományos körükbe munkatársakul felvétetnek; ők ezen szép megtiszteltetést bizonyára csak azon szorgalomnak köszönhetik, melyet munkájokra fordítottak, azon tiszta szeretetnek, melylyel a tudományt művelik, s azon törekvésnek, hogy egy tudomány általánosabb felismertetése által a közszükségnek eleget tegyenek. Ezen gondolat és meggyőződés ébredt fel lelkemben, midőn a M. T. Akadémia, levelező tagjainak sorába felvenni kegyeskedett. És mivel ezen meggyőződés belém új erőt önt s fokozza bátorságomat; legyen szabad magamat azon szép reménynek átengedni, hogy tán szerencsés leszek megkezdett komoly munkámat oly sikerrel folytatni és befejezni, hogy a tisztább és emelkedettebb gondolkodás terjesztéséhez kis mértékben én is járulhatok, s így szeretett hazánk tudományosságának egy kis szolgálatot tehetek. Ezen törekvésemben elég alkalmam nyílik oda hatni, hogy azon bizalomra, melylyel engem a t. Akadémia nagyérdemű tagjai megtiszteltek, magamat állandón érdemessé tegyem.

És most midőn a t. Akadémia tagjainak fényes körében, a magyar haza tudományosságának gyúpontjában, magasabb műveltsége meleg tűzhelyénél először megjelenni s székemet elfoglalni szerencsém van; legyen szabad ez alkalmmal egy, a szakomnak megfelelő, tehát bölcsészeti tárgy-

ról értekezni. Különösen czél- és korszerűnek látom a mélyen tisztelt Akadémia előtt azon tételt fejtegetni, hogy a *bölcsészet szükségképeni tudomány*. De mivel úgy nálunk, mint Európa azon művelt nemzeteinél is, melyek eredeti gondolkodással bíró bölcsészekre büszkék, a bölcsészet ellen előítéletek uralkodnak, a kítűzött tétel bebizonyításában, a tárgy nagyobb megvilágítása végett, azon előítéletekre is tekintettel kell lennem. Előítéletek és ellenvetések a bölcsészet ellen sem az ó- sem a középkorban nem léteztek; ezek mind az új kor szüleményei. De az új kor gondolkodásának köre sokkal szélesebb mint akár az ó-, akár a középkoré. Kell tehát valami fontos oknak lenni, hogy éppen a gondolkodás magasabb látkörére emelkedett emberiségben fogamzottak meg a bölcsészet elleni előítéletek és ellenvetések. Hogy tehát tárgyat a fejlettebb élet viszonyaival összefüggésben előadjam, kell azon előítéletek és ellenvetések történeti forrására rámutatnom — s mit ez szükségessé tesz — a bölcsészet történetének lényeges forduló pontjait egy pár vonással röviden megérintenem.

Az előítéletek egyike azon vélemény, hogy a bölcsészet nem is foglalkozik való tárgyakkal, általában nem a valósággal, hanem — nehezen esik a szót kimondanom — agyrémekkel és képzelmenyekkel, s így tulajdonképen nem is tudomány. Ennek nyomán tovább úgy következtetnek, hogy a bölcsészet káros, mivel azon tárgyáról, melyeket a többi, különösen az exact tudományok vizsgálnak, számos képtelen és alaptalan képzeteket terjeszt. Szelidebb azok előítélete, kik ezen túlzás határáig nem mennek ugyan, s megadják a bölcsészeti kutatáshoz az engedélyt, de mintegy szánakozva a bölcsész fölött, hogy ő, visszavonult magányában, szörzsálhasogatással foglalkozik. Az így gondolkodók a bölcsészetet pusztán elméleti, a gyakorlati életre éppen ki nem ható, tehát gyümölcstelen működésnek veszik s ezért a bölcsészettel, mint üres szörzsálhasogatással való érintkezés kerülését, legalább magukra nézve, mély belátásból eredő eredménynek tekintik. Úgy vélekednek, hogy azon észbelivel és eszményivel, melyet a bölcsész felfedez és tanít, lehetetlen a valóságot megközelíteni és megérteni; azt állítják és hiszik, hogy

a valóságot elvesztjük szemeink elől, ha azt a philosophiai, különösen a logikai vagy éppen a metaphysikai elvontságok üressége alá foglaljuk; mintha az általuk vizsgált és bizonyosan szeretett valóság minden eszményiből és észbeliből kivetkötetett volna. A bölcsészet elleni előítéletekben kevésbé elfogultak azok, kik elméleti részét, mint az emberi életre semmi termékenyítő hatással nem bírót, tehát hasznavehetlent, szintén félre vetik; de mindemellett gyakorlati részét azon okból, mivel az emberi szükségeknek és céloknak szolgál, tehát hasznot hozó, elfogadják. De ki határoz az emberi szükségek és célok fölött, s melyek azok? Lealacsonyító az emberre nézve az élet aprólékos céljait és közönséges mindennapi szükségait — s az utilista csak ilyenekre gondol — a bölcsészet, általában a tudomány zsinórmértékéül venni. Vannak örök céljaink, vannak eszményi, a közönséges élet szükségsein magasan túlható szükségjeink, s ezért örök időn át megmarad a feladat és törekvés: hogy gondolkodásunk azon eszményi világot számunkra lerajzolja. Hogy pedig ezen rajz mindig tökéletesebb legyen, e munkában a művelt emberiség a neki tulajdon tökéletesedési elvénél fogva szünetelni soha nem fog. És hol van a gondolkodást meggyőző ok, hogy a bölcsészetben vagy bármely tudományban az elméletet és a gyakorlatot, mint két, egymástól egészen külön vált, egymás iránt közönyös vagy éppen ellenséges életkört gondoljuk, miután még nem lépett föl philosophiai elmélet, mely nem törekedett volna emberi szükségét kielégíteni, mely tehát nem lett volna egyszerismind gyakorlati is, és nem volt gyakorlati bölcsészet, melynek forrása nem lett volna egyszerismind elmélet is. Pillantsunk vissza a múlt századokba s megtanuljuk, hogy az egyes tudományok mind a bölcsészet erőteljes gyökeréből sarjadtak föl lassankint. De minél inkább eltávoloztak eredetük pontjától, annál önállóbbakká lettek. És ez jól van így, mert a folytonosan haladó ismeret új meg új tudományokat követel, melyek gyám nélkül szabadon járjanak. De az alayosság mindig azt fogja kívánni, hogy ezen tudományok származásuk kutfejére, ha nem is hálából, de saját maguk biztosabb tájékozása végett visszaemlékezzenek; mert e nélkül soha meg nem érthetjük ismeretünk tár-

gyának azon kifejlését, melyen az a történet lefolyása szerint természetesen végig haladt. Ellenben a mi korunk téves fel-fogásai közé tartozik az is, hogy sokan valamennyi tudományt a bölcsészettől nem elkülöníteni, hanem a bölcsészetieket azokba beolvasztani akarnák, úgy hogy p. o. a lélektan a természetrajznak kiegészítő részévé tételenék, a logica a lélektanban tárgyalatnék s ily módon a bölcsészet mint ilyen, mint önálló tudomány lenni megszűnnék. Bizonyára nagy tévedés, a szellem fogalmát, tehát azt, mi tudatos szabadsággal hat, úgy akarni előadni, mint a természet fogalmát, tehát mint azt, mi csak a szükségesség törvényei által kormányoztatik.

Fölöslegesnek tartottam minden egyes előítéletet felsorolni s nem bocsátokztam a felsoroltaknak részletes czáfolásába: noha meg nem állhattam, hogy némelyiknek bántó ferdeségére egyenesen rá ne mutassak. De ha sikerül azon tétel igazságát kimutatnom, hogy a bölcsészet szükségképeni tudomány, úgy minden, a bölcsészet ellen felhozható ellenvetések már gyökerükben el vannak metszve. Ezen bebizonyítást nem fogom az a priori rideg formájában előadni, hanem kapcsolatban a bölcsészet történeti kifejlésével; s ezen történeti fejlődés nyomán juthatunk el egyszersmind azon forráshoz, melyből az előítéletek származtak.

Tudományt, ha e szót szoros értelmében vesszük, először a görögök teremtettek; mert ők emelkedtek fel legelőbb oly gondolkodásra, mely az igazság felismerése végett minden tekintélytől függetlenül, csak a dolgokra iránylik, s mely saját törvényeit követi. De a görög tudomány a speculatioval kezdődött; ellenben a tapasztalati tudományok csak később, nevezetesen Aristoteles óta, ez vetvén meg alapjukat, kezdtek fejlődni. Ily körben mozogván a görög tudomány, mi volt természetesebb, mint hogy a szoros empiria fölött a fogalmaknak tisztán logikai elemzése és összekapcsolása túlnyomóságra jutott. Igaz, Aristoteles a tapasztalati tudományokat benső viszonyba helyezte a philosophiához, tanítván, hogy a bölcsészet azt, mi a tapasztalásban adva van, egységgé kapcsolja össze; igaz, hogy rendszerében széles tapasztalati ismeret van alapul letéve; mindemellett, mivel akkor

a tapasztalati tudományok bővebb kifejlést nem nyerhettek: a tapasztalati kutatás tudományos eljárásának módját a deductiv ismeretmóddal egyenlő rangú fejlettség fokára nem volt képes felemelni. És mivel ily viszonyok között az egyes, az észlelésen alapuló tapasztalati és a mathematicai tudományok az ó korban mint önállóak még nem léteztek, hanem a bölcsészet ápoló karjain gyermekkorukat élték, sőt csak is mint a bölcsészet tényezői léteztek, mivel tehát minden tudományt a bölcsészet magában egyesített, ezért tudományos szempontból a bölcsészet ellen előítéletek és ellenvetések az ó korban fel nem merülhettek. A sophisták fellépése nem azt bizonyítja, hogy a philosophiának izentek harcrot. Ők általában tagadták az ismeret és tudomány lehetőségét, tagadták minden igazságot. Természetes tehát, hogy az akkori bölcsészet ellen is szórták nyilaikat; noha az akkori bölcsészet tárgyát csak a természet képezte, tehát oly valóság, melyet ma a bölcsészettnek legnagyobb ellenzője se fog tagadni. Görögország scepticusai sem emelték fel szavukat a bölcsészet ellen, hanem hasonlóképen az ismeretet tagadták, úgy az érteket mint az észbelit, tagadták az igazságot általában, sőt még a mindennapi, közönséges képzeiteinket is; s végeredményben azon negatív tanhoz jutottak, hogy minden ítéletről le kell mondanunk. Sőt ők épen azt tagadták, a minnek álláspontjára ma az áll, ki a bölcsészettel ellenkezik, t. i. az érteket. Noha csodálatosnak látszhatik a scepticusok eljárása, az mindemellett is természetes oly korban, hol a gondolkodás elgyengül s elveszti maga iránt a bizalmat. Igaz, az alexandriai korszakban szép fejlődésnek indultak a tapasztalati tudományok, s itt találkozunk férfiakkal, kik a tapasztalati és mennyiség-tani tudományokban halhatatlan érdemekkel bírnak, ezen tudományoknak nagy lendületet adván, p. o. Euclides, Archimedes, Eratosthenes, pergai Apollonius, nicaei Hipparchus és mások. De az ezen férfiak által kiküzdött fontos vívmányok a tudományokban még kevesebb súlylyal bírtak, mint sem hogy a Plato és Aristoteles által nagyszerű s a még folyvást tovább működő s legalább némely fogalmakban gazdagodó bölcsészeti rendszerekkel szemközt az önállás érzetére s az innen kifejlődhető ellenzék erejének

tudatára felébredni képesek lettek volna. Az ó korban a bölcsészet öszpontosítván magában minden tudományt, itt ellene előítéletek és ellenvetések fel nem merülhettek.

A keresztény világban sem a patristicai, sem a scholasticai bölcsészet önálló rendszert fel nem épített; mindkettő folytonosan az ókori tudomány befolyása alatt állott. A hitvédelmezők és az egyházi atyák már a 2-ik század óta érintkezésbe jöttek a görög bölcsészettel, s hogy az egyházi hit egységét megalapítsák, a bölcsészet segédelmével a hitet tantételekbe foglalták. Noha a bölcsészet az egyházi atyáknak ily szép szolgálatot tett, mégis többen közülök a bölcsészetet az eretnekségek legtermékenyebb forrásának tekintették. A történetben rendszeren előfordúl azon jelenség, hogy midőn egy új elv lép fel, az új a régit, melyet az új életbe át kell venni, mindaddig gyanús szemmel kíséri, míg a critica próbáját ki nem állotta, mi szükségképen harcztot idéz elő. Így a patristica a tudományos világban az első, mely a bölcsészettel ellenkezésbe tette magát, mi nem egy előítéletnek lett forrása. E tárgyról azonban t. i. a tudománynak a hithez való viszonyáról, mely minden tekintetben megérdemli sőt követeli, hogy vele minden irányban tisztában legyünk, más helyen legyen szabad szólanom.

Miután a hit, tantételek alakjában megállapítottatott, most a maga jogát igénylő gondolkodó észre nézve a dolog természetes rendjének menetele szerint azon feladat állott elő, a formulázott hittanokat bebizonyítani, tehát azokat a természetes értelem számára is felfoghatóvá tenni, azok igazságát minden kétkedés körén túl helyezni s minden következményekkel együtt kifejteni. Ez volt a scholasticai bölcsészet feladata. A scholastica, hogy feladatát megoldja, a bölcsészettel egyesült, a hit a tudománnyal, a theologia a philosophiával szövetségre lépett. A philosophiát magába felvett theologia a középkorban „*scientia universalis*“ volt. Mit a középkor tudományos tekintetben figyelemre méltót létre hozott, az mind ezen általános tudomány körébe esik; a többi ehhez képest másodrendű. Mint látjuk, a bölcsészet elleni előítéleteknek és ellenvetéseknek tudományos szempontból a középkorban sem volt mezeje, azokra nézve még a lehetőség

sem merülhetett fel. Azonban azon szövetségnek, melyet a theologia a bölcsészettel megkötött, egy nagy hiánya volt. Ezen hiány abban állott, hogy a szövetségre lépett felek nem voltak egyenjogúak, mert a bölcsészet a theologiának csak szolgálója gyanánt tekintetett, a hit szabván meg, hogy a gondolkodás köre meddig terjed. De a bölcsészet ezen szolgálatban a nagykorúságra érik meg, kivívja önállóságát s elkezd életének szabad fejlődési szakát élvezni. A scholastica, miután azon feladat megoldásában minden stadiumait végig futotta, de azon feladatot a sok fáradalmas kísérlet után sem bírta megoldani, felélesztette a kételyt, megingatta a hit alapjait s egész épülete összeomlott. Kerülöm a félreértéseket, s nem azt mondom, hogy a scholasticai bölcsészet eredménytelen, sőt az tanulmányozásunkat még ma is megérdemli, hogy a múlt és a jelen közti eleven kapcsolatot mindig kezünk előtt tartsuk. De midőn a scholasticai rendszerek összeomlottak, maradt egy, mi ingatlanul megállott, azon elv t. i. mely mindenben kételkedett, mely minden tekintély ellen fordult — a *gondolkodó emberi szellem*, s belátta, hogy ő maga azon forrás, mely minden igazságot megismerhet, hogy semmiféle tekintélyből, hanem egyedül csak magából kell kiindulnia, hogy a világ mélységeit kinyomozza. Ezen elvvel kezdődik az új kor, azon nyugszik a feltevésektől és tekintélyektől független, szabad gondolkodás. Ezen elvet ily tisztán Descartes mondotta ki először, az újkori bölcsészet egyik megalapítója. Az újkori bölcsészet történetét véleményem szerint jénai Fischer adta elő legszebben, legtisztábban, kinek jeles művére értekezésem következő részében, az újkori bölcsészetről szólván, különös tekintettel kellett lennem.

Az újkori bölcsészet a dolgok ismeretére törekszik. Ezen törekvésében független az ókori bölcsészettől, minden iskolai és hittekinetlytől, a dolgokat egyedül az emberi ész erejéből, ennek tehetségeiből és feltételeiből akarja megismerni. Hiszi, hogy ilyen ismeret lehetséges; bízik, hogy az emberi észnek van ereje a dolgokat egyedül önmagából megismerni. Ezen kívül semmit sem tesz fel, de ezen egyet mégis felteszi s ez az újkori bölcsészet kezdetének nagy hiánya; mert magát az ismerő tehetséget nem vizsgálja, holott a böl-

csészeti gondolkodásnak egyik fő jelleme épen az, hogy semmit sem tesz fel s ez által is lényegesen különbözik a többi tudományoktól, melyek tárgyuk szükségességét be nem bizonyítják. Az újkori bölcsészet a dolgok mivoltát, lényegét, hatását és életét akarja helyesen és igazán megismerni. De az igazi ismeret csak egy, mint maga az igazság, mivel az igazság épen gondolkodásunk összhangzása a valósággal, tehát az ismerő tehetség is csak egy. Azonban az emberi észben két eredeti tehetség van, mely által a dolgokat megismerhetjük: az érzékiség és az értelem, az észrehevő és a tisztán gondolkodó tehetség. Így az újkori bölcsészet mindjárt életének hajnalán két ellentétes irányban indul ki. Az egyik irány azt teszi fel, hogy az érzékiség az egyedül igazi ismerőtehetség, tehát azon elvet állítja fel, hogy a tapasztalás az igazi ismeret. E szerint az ismeretnek eszközei az érzékek, az ismeret módszere a helyes észrevétel, minden logikai gondolkodás abban áll, az észrevételt helyesen megállapítani s belőle helyesen következtetni, minden fogalmaink az érzéki benyomásokon alapulnak. A másik irány azt teszi fel, hogy a tiszta gondolkodás az igazán helyes ismeret, a dolgokat a fogalmak által ismerjük meg helyesen, a helyes ismeretnek módja a tiszta és világos gondolkodás, tehát nem a tapasztalás, mert ennek ismerete nem biztos. A biztos ismeret helyes utja az, ha egy eredeti és közvetlenül bizonyos elvből mindent, mi ebben rejlik, helyes egymásutánban a dolog rendje szerint lekövetkeztetünk. Az első irányt, ha elvét a lét szempontjából tekintjük, *realismusnak* nevezik, az ismeret szempontjából *empirismusnak*; a másik irány a létet tekintve *idealismusnak*, az ismeret módszerét tekintve *rationalismusnak* neveztetik. Az elsőnek alapítója verulami Bacon, a másiké Descartes; angolok és francziák az újkori bölcsészet úttörői. Gondoljunk a nagy felfedezésekre és a reformációra, melyekkel az új kor kezdődik. E két világesemény nyomán a vizsgálaton és észlelésen alapuló s kísérleteket tevő tapasztalati tudományok életre ébredtek fel, gyors virágzásnak indultak, gazdag gyümölcsöket hoztak s nagy hatalommá lettek. A reformáció, a nagy felfedezések s az ezekből kiindult természeti tudományok mind, ugyanazon egy elvből eredtek, a tekintélyt, hagyományt, a

régi de át nem vizsgált képzetektől függetlenül és szabadon vizsgáló gondolkodás elvéből; mert az észlelő és kísérleteket tevő természeti tudományok felteszik az emberi gondolkodás függetlenségét. Ezen kor a reformatori, a szabadon mozgó szellemtől áthatva megváltoztatta az emberi felfogást és gondolkodást s a miveltségnek új irányokat tűzött ki. A bölcsészet, mint korának tolmácsolója, mindjárt törekedett ezen nagy-szerű változásokkal összhangzatba jönni, s mivel az új kor a felfedezésektől és az ezeket részint megelőző részint követő találmányoktól nyerte az első lendületet, e kettőnek megfelelő tudományos elv kívántatott, s ezt Bacon mondta ki először. Ő oly bölcsészetet akart, melynek útmutatása mellett az emberi értelem felfedezzen és feltaláljon a végett, hogy az ember hatalmas és a létezők ura legyen. Bacon belátván, hogy eljött a tapasztaláson nyugvó tudományok kora, a bölcsészetet csak úgy fogta fel, mint ezen tudományok organumát. De a gyors fejlődésnek indult tapasztalati tudományok és a Bacon által felállított philosophiai empirismus, mint azon tudományok útmutató módszere, mindjárt ellenkezésbe jöttek a rationalismussal, mely a tiszta értelem útján törekedett ugyanazon cél felé, t. i. a dolgok felismeréséhez. Tehát, mint látjuk az újkori bölcsészetben az alapkérdés, a *speculatio viszonya a tapasztaláshoz*, s ezen ellentét lett forrása a philosophia elleni előítéletek és ellenvetéseknek. Azon ellentét ily élesen és határozottan fel nem merülhetett sem az ó-, sem a középkorban. Az ókorban azért nem, mivel ott az élet ellentétei nem váltak el egymástól oly élesen, minek a tudományban is, mint az élet szellemi rajzában, így kellett lenni; a középkorban azért nem, mivel itt a természet melyen az empiristicai felfogási mód alapszik, alárendelt, csaknem jogosulatlan tényezője volt az életnek, s noha a scholastica a 13-ik század óta, rendszerébe a természet országát is felvette, ezt csak theologiai szempontból vizsgálta. A scholastica elfordult a természettől és a tapasztalati világtól. Ellenben az új kor kezdetén mindjárt a természet s ennek szépsége, dicsősége és életének kimeríthetlen bősége a gondolkodásnak, s kinyomozása a bölcsészetnek lényeges tárgya lett. Így a tudományos empiria az ember érzékét és figyelmét a jelen valóságra irányozta, s megállapítván a tapasztaláson

nyugvó tudományok nyomozásának módszerét, ezek minden feltevések és tekintetekről függetlenül szabadon vizsgálták a természet lényének lényegét és törvényeit, mi által egyszer mind az önálló gondolkodást is ápolták. De miután ezen tudományok a Bacon által meghatározott módszer nyomán oly mértékben megerősödtek, miszerint annyi erőt éreztek magukban, hogy többé semmi vezetésre nem szorultak, a philosophiai empirismustól is elváltak s a már jól kiegyengetett úton előre haladva oly eredményeket vívtak ki, melyek mind az ismeret számára feltárták a természeti élet dicsőségét és gazdagságát, mind pedig a gyakorlati életre szépitve s kényelmet és jólétet hozva hatottak.

Es ezen tudományokkal s a philosophiai empirismussal szemközt mikép működött és mit teremtett, hogy folyt be az emberi mivelttség világára az idealismus, mely a dolgok ismeretének birtokába tisztán az értelem útján akart eljutni? Igaz, hogy az idealismus mindjárt Descartesban önbizalommal töltötte el az emberi gondolkodást saját ereje iránt, midőn azt tanította, hogy az emberi értelmet egészen saját szabadságára kell hagyni, hogy minden itéletet magából merítsen; igaz, hogy a philosophiai empirismussal együtt meg volt győződve az addigi ismeret bizonytalan voltáról s egy újnak szükségét érezvén, ehhez az alapokat lerakta; igaz, hogy némely fogalmakra nézve gyarapította az ismeretet s így művelő hatása kétségbe nem vonható. Azonban nem egy elvont fogalma rá nem illett azon tényekre, melyeket a tapasztalati tudományok olvitázhatlanul bebizonyítottak s így mindjárt fellépésekor sokat vesztett hiteléből. Már Descartesnek természetphilosophiai fogalmai ellenkeznek azon törvényekkel, melyeket Copernicus és Galilei bebizonyítottak. De egy bölcész sem tett többet az idealismus, s mi ezzel akkor azonos volt, a philosophia hitelének lerontására mint *Wolff*. Ez soha fel nem foghatván elődjének Leibnitznak nagy szellemét, ki azon úton volt, hogy a speculációt a tapasztalással egysítse, e kettőt szigorún elválasztotta egymástól s egy száraz, foszes, iskolaszerű metaphysicát alkotott. Mily szegényes volt többek közt cosmológiája, midőn a világot mint egészet csak néhány elvont categoria szerint vizsgálta, p. o.

szükségesség uralkodik-e a világon vagy esetlegesség, hogy ugrás nincs a természetben, holott a realisták feltárták a természeti élet szépségét és gazdagságát s felfedezték örök és változhatlan törvényeit. Az empirismus az elszegényedett rationalismus ellen joggal emelte fel szavát, hirdetvén, hogy az, mi igaz, a valóságban s az észrevétel számára jelen van. Az volt az idealismus nagy hiánya, hogy deductiv módszerében teljesen megbízáván, a valóság tényeinek mindenoldalú átvizsgálását elhanyagolta. Kiindulván némely alapfogalmakból, p. o. Descartes és Spinoza a substantia fogalmából, ezekből mathematicai módon származtatta le a többi tételeket, semmit sem akarván igaznak elismerni, mi oly világosan nincs kimutatva, mint az, hogy $2 \times 2 = 4$; mintha minden csak számbeli nagyság volna. Innen van, hogy Descartes és Spinoza az emberi szellem fogalmát csak logicialag tudták megmagyarázni, lényegét úgy fogván fel mint egyszerre készet, de hogy az folytonosan fejlődő erő, ennek megfejtéséhez geometriai módszerük elégtelen volt.

Mivel tehát az újkor bölcészete mindjárt születésével két ellenkező úton indult a cél felé, az idealismus és realismus között okvetlenül harsznak kellett kitörni s a világ annál hajlandóbb volt az igazságot a realismusnak oda itélni, minél inkább látta ennek elvét a tapasztalati természeti tudományok gazdag eredményeiben igazolva. És az elfogulatlanul gondolkodó előtt különösnek tűnt fel azon jelenség, hogy minden tudomány kétszer létezett, mintha a tudománynak ugyanazon tárgyról különböző fogalmai lehetnének; mert a természetbölcészet mellett ott állott a dolgok észlelésén alapuló természettudomány, az észbeli lélektan mellett a tapasztalati lélektan. Ekkor a két különböző felfogás miatt okvetlenül ellenséges surlódásnak kellett kifejlődnie s az empiria nem ok nélkül támadta meg a speculációt azért, hogy ez a priori gondolkodik oly tárgyokról, melyek tényleges megismeréséhez csak a tapasztaláson alapuló nyomozás vezethet; nem ok nélkül emelte azon vádat, hogy a speculatio eredményei a tapasztalás által kimutatott ismeretekkel sok pontra nézve meg nem egyeznek. Minél inkább haladtak a tapasztalati tudományok a tények észlelésében, minél több, a gyakor-

lati életre is kiható valódi ismeretkincsessel gazdagították az ezen tudományokban sokáig elmaradt világot, minél inkább elszegényedett a rationalismus abstract metaphysicája: annál nagyobb lett a két irány közti feszültség, annál inkább vesztett a bölcsészet hatása, annál inkább növekedett a reál tudományok tekintélye és büszkesége, mely utóbbiról már a név is tanuskodik. Ekkor kezdették a bölcsészetet lenézni, sőt kigúnyolni, ekkor kezdtek szólni, a természettudományok kincseire tekintve, a philosophia hasznavehetlenségéről, ekkor keletkeztek azon jogosultaknak látszó ellenvetések és kedvetlen ítéletek a philosophiáról, melyeket fentebb elősoroltam, s melyek még napjainkig fönmaradtak, sőt fokozódnak azon mértékben, a mint az exact tudományok az anyagi jólét, az érzéki kényelem, az ipar, a forgalom — általában a gyakorlati élet emelésére előmozdítólag hatnak s a mint az exact tudományoknak kedvező kor az igazságainak gyümölcseit lassabban érlelő bölcsészeti tanulmányokat elhanyagolja. Első pillanatra csakugyan úgy látszik, hogy azon ellenvetések és előítéletek, az előadottakat tekintve, teljesen alaposak; tehát nem előítéletek, hanem helyes ítéletek. De hogy azok csakugyan előítéletek, ez akkor fog kiviláglani, ha egyrésről az idealismus további fejlődéséről, másrésről a realismusban rejlő hiányokról lesz szó. Annyi világos, hogy azon előítéleteket és ellenvetéseket csak úgy vagyunk képesek megérteni s azok viszonylagos jogosultságát fölismerni, ha tisztán látjuk a forrást, melyből származtak. A bölcsészet elleni előítéletek alapját már Bacon vetette meg az által, amint a bölcsészet feladatát felfogta. Szerinte a tudomány célja csak az, hogy az embernek a feltalálások által használjon s így az ember uralmát biztosítsa. De a tudomány csak akkor lehet feltalálós, ha a dolgokat pontosan ismeri, s ehhez az út a természet ismerete. A természet pontos ismerete pedig csak a módszeres tapasztalás által lehetséges. Ki a tudományokról ily nézettel bír, az természetesen ellenkezni fog mindazon gondolkodókkal, kik a tudomány feladatánál eszményibb célokra is gondolnak. Ezért Bacon ellenkezik nem csak általában az ő elvét megelőző bölcsészeti rendszerekkel, hanem különösen a görög világ két legmélyebb gondolkodójával is: Platóval és Aristotelessel.

Ki a tudományokat egész hévvel azon irányban átídomítani s az új szellemnek a tudomány terén új utakat törni törekedett: annál megmagyarázhatjuk magunknak, miért fordult el egészen a régi tanaitól és miért volt a történet iránt igazságtalan. Bacon iránya, ha öntudatlanul is, sok emberben ma is él. De ezek azt, mi az angol bölcsésznel előítélet volt a mult ellen, a bölcsészetre általában kiterjesztik. De következik-e, hogy az új jegybe lépett, munkáját egészen elülről kezdő s új feladatok megoldását kitűző bölcsészet hiányai miatt a philosophiát általában elítéljük s ellene, mielőtt azt alaposan tanulmányoznók, a gondolkodni szerető embert nem diszító előítéleteket tápláljunk? Ez miveltségünkre nézve annál kártekonnyabbnak tűnik föl, ha tudjuk, hogy az újkori bölcsészet a kezdet nehézségeivel járó egyoldalúságokat már is szerencsésen legyőzvé, az ismeret világában oly mély kutatásokat tett, oly harmoniát alapított meg, milyennek megalkotására soha semmiféle más tudomány, a dolog természeténél fogva nem lesz képes.

Mi tudományos ismeretünk igazi tárgya? Bizonyosan a valóság és ennek tényei? Ezen határ azonban igen széles és mozgékony, s ezért hogy gondolkodásunk szabatos legyen, azt kell mondanunk, hogy igazi ismeretünk tárgya oly lét és valóság, mely szükségképeni és általános elveken nyugszik. De az empirismus az inductio segédelmével el nem juthat az általános és szükségképeni elvekhez, hanem mindig csak részleges ítéletekhez, s ha oly elvekhez eljut, akkor saját módszerének határain tetteleg már túlemelkedett. Mivel az empirismusban ily nagy hiány van, így jött létre a vele szemközt álló rationalismus, s így ennek okvetlenül föl kellett merülnie, a mint föl kellett merülnie visszahatásképen az empirismusnak szemközt a scholasticával, mely a természet életének kinyomozását elhanyagolta. De hogy az empirismus és a rationalismus közti ellentét nem általános, hanem csak viszonylagos, ezt az egész igazságra törekvő tudományos szellemünk történetileg igazolta s ezen ellentétet semmi más tudomány, hanem egyedül a bölcsészet egyenlített ki. Lásuk ezt a történet nyomán egy nagy tudományos tényben s győződjünk meg részint arról, hogy az újkor kezdetén

felmerült idealismus egyoldalúságain, melyek az előítéletek okai, a bölcsészet már túlemelkedett, részint arról, hogy a reáltudományoknál, melyeken kívül némelyek más tudományt elismerni nem akarnak és nem tudnak, az emberiség meg nem állapodhatik.

Exact tudományoknak azokat nevezik, melyek tárgya szemlélhető, egyáltalában meghatározott. Ezek a mennyiségtani és a tapasztalati tudományok. Mindegyiknek köre meghatározott, mindegyiknek saját tárgya van. A mennyiségtan magyarázza a nagyságokat, a természetian a természeti jelenségeket ezek törvényeiből, a nyelvészet a nyelv alakjait és törvényeit, a történet a szabad emberi akaratból eredő eseményeket, általában a tapasztalati tudományok magyarázzák a tetteleg meglevő tényeket. De midőn így mindenik egy meglevő tárgyat, egy valósággal létező tényt magyaráz, ez által mindenik egy új tényt, egy új jelenséget teremti, mert vegy-, természet-, történetian bizonyosan tények, jelenségek, miután mindegyik a neki megfelelő tárgynak az emberi szellem által eszközölt gondolatrajza. Ha tehát minden egyes tudomány egy-egy tárgyat, tényt magyaráz, és ha továbbá minden tudomány maga is egy tény, jelenség, kérdés: nem kell-e az emberi gondolkodás által így megteremtett tényeket, tehát magokat a tudományokat is magyarázni? miután minden egyes tudomány igenis jól megmagyarázhatja saját tárgyát, de nem maga magát, mivel az ily tényeket magok ezen tudományok még csak megteremtik. Ha tehát vannak egyes, a dolgokat, a tényeket magyarázó tudományok, úgy kell oly tudománynak is lenni, mely éppen azt magyarázza: *mi az emberi tudomány, mi az emberi ismeret?* Ha van emberi ismeret és tudomány, erre nézve bizonyosan lényeges kérdés az: mik azon feltételek, melyek mellett az emberi ismeret megszületik, melyik azon erő, melynek működése nélkül az ismeret mint tény nem létesülhet. Kell tehát okvetlenül az ismerő tehetséget, mint oly feltételt vizsgálni, mely magát az ismeret tényét megelőzi. A természeti tudományok vizsgálják, keresik azon természeti erőket és törvényeket, melyek összehatása alatt a természeti dolgok és jelenségek megszületnek. Éppen úgy a tudománynak okvet-

lenül vizsgálat alá kell venni azon ismerő erőket és tehetségeket, melyek magok tapasztalnak s a tapasztalást megállapítják. Azon tudomány, mely éppen a mi ismeretünket a dolgokról magyarázza, mely magyarázza magát a tapasztalást, a tudás működését a bölcsészet s így az szükségképeni, senki által kétségbe nem vonható tudomány, s mivel tárgya olyan, melyet semmiféle más tudomány nem fejteget, ezért állása oly biztos, mint bármely más tudományé, és mivel tárgya szintúgy tény és valóság, sőt becsre nézve bizonyosan dicsebb, mint sok más tudományé, ezért az oly exact mint bármely más tudomány, és mivel éppen az ismeret természetét magyarázza, ezért a többi tudományokra nézve, melyek az egyes dolgokról nyújtanak ismeretet, tájékoztató és felvilágosító vezértudomány. Azon férfiú, ki a bölcsészetnek ezen feladatát felismerte — Kant. A Kant által felfedezett feladat ellen fel lehetne hozni, sőt fel is hozták, hogy ha az ismerő tehetséget vizsgáljuk, ezt csak az ismerő tehetség által tehetjük; ez tehát ellenmondás. Nem ellenmondás ez, hanem a dolog természetében rejlő igazság. Az emberi szellem ismerő, gondolkodó tehetsége vizsgálhat mindent, a legfelségesebb tárgytól, Istentől kezdve le a legcsekélyebb féregig, a hitvány porszemig, mindent áthathat, mindent felvehet tudatának világába. És ha mindent megvilágíthat, csak maga az ismeret-erő volna az, mely homályban marad, melyet megvilágítani, s melybe behatni nem lehetne? Ha az emberi szellem nyomozhatja saját életerejének minden mozzanatait, bizonyosan ismerő tehetségét is, s ekkor a vizsgáló alany és a vizsgált tárgy egy és ugyanaz. Az ismerethez két alkatelem kívántatik, az mi az ismeret tárgyát, anyagát képezi, és azon erő, mely megismer. Ha mindazt vizsgálhatjuk, mi ismeretünk tárgyát teszi, bizonyosan kell az ismeret másik tényezőjét is, magát az ismerő tehetséget vizsgálat alá vetni. De itt azt mondhatná valaki, hogy ha nyerünk is belátást az ismerő tehetség lényegébe, ha tisztán látjuk is annak működését, ez által a tudományok, a dolgok ismeretét tekintve, nem gyarapodnak. Igaz, élhetünk physiologia nélkül, beszélhetünk nyelvtan nélkül, gondolkozhatunk logica nélkül. De ki fogná innen azt következtetni, hogy ezen tudományok szükségtele-

nek és fölősegesek. A jogtudós vizsgálja azon törvényeket, melyeket az ember az akarat számára megállapított; a történetíró előadja az emberi szabad akaratból eredő eseményeket, amint azon akarat a világállapot befolyása alatt áll. De az emberi szabad akarat fogalmának nagy kérdését egyik sem nyomozza. Azonban világos, hogy azon törvények és események lényegét és célját tisztábban értjük meg, ha azon erőnek mélyét ismerjük, melynek számára azon törvények hozattak, s melyből azon események erednek. Így vagyunk az ismerő tehetséggel is, ha ennek viszonyát a megismerendő tárgyakhoz tekintjük. Az ismerő tehetség tényének tudományos felderítése azon megbecsülhetetlen hasznot eredményezi, hogy a szellemi világosságot szerzi meg számunkra, s minél tisztább szemünk, annál tisztább látásunk. A philosophiai empirismus, a hozzá rokonilag csatlakozó reáltudományok, az idealismus, általában minden tudomány azon feltevésből indulnak ki, hogy az ismeret lehetséges. De mivel ezen lehetőséget nem vizsgálják, szorosán véve a dolgot, eljárásuk dogmai, minthogy azon erő, melylyel vizsgálnak, működnek előttük megvilágítva nincs. Szükségképen kell tehát azon, erőt és tényt vizsgálni, mely megismer a csak ekkor lehet mondani, hogy az emberi tudomány nem dogmatismus. Mivel az ismerő tehetség, a gondolkodó erő maga is tény, tárgy, még pedig Isten után minden valóság közt a legdicsebb és leghatalmasabb, hol van az ok, hogy azon erőt, melynek segítségével a természet- a nyelv- a történetbuvár a maga tárgyait kinyomozza és megvilágítja, szemközt a többi valósággal, tényekkel lealacsonyítsuk, s hogy azon tudományt, mely azon erő megvilágítása által a miveltségnek oly szép szolgálatot tesz, fölősegesnek, hasznavehetlennek, vagy éppen nevetségesnek tekintsük?

És hogy az ismeret tényének, az ismerő tehetség lényegének kérdésével kellett az emberiségnek foglalkoznia, ehhez közelebből szükségképen az vezetett, mit az empirismus és idealismus az ismeretről kísérletképen tanított.

Az empirismus úgy gondolkodott, hogy az ismeret, mely szerinte csak tapasztalati, az érzéki benyomásokból támad, melyek ismételtetnek és ezen ismételtetés által összekapcsolat-

nak. De az érzéki benyomások összekapcsolását csak mint adott tényt tanítja, holott épen ezen tény a megfejtendő feladat. A rationalismus szerint pedig az ismeret annyi mint észbeli gondolkodás s azt a velünk született, tehát adott ideákból magyarázza, melyeket mint sarkelveket minden ismeret elvéül tekint. De a sarkelvek magok is tényleges ismeret s ehhez nem a feltét, nem maga az ismerő erő — tehát sem az empirismus sem a rationalismus feltevéseiből a többi ismeretet megmagyarázni nem lehet. Ellenben Kant épen az ismeretet, ennek lehetőségét világosítja meg. Ha tehát az egyes tudományok a dolgokat magyarázzák s a valóság egyes köreiről nyújtanak ismeretet, és ha a bölcsészet magát az ismeretet magyarázza, tehát azt, mi minden tudomány munkája és célja: úgy az idealismus és a realismus, a speculatio és az empiria egymással szemközt nem ellenséges elemek, a harc mindkettő javára elvileg ki van egyenlítve. Van tehát kapocs és átmenet a szellemtől az anyaghoz, az ideális világtól az empiricaihoz, s nincs ok az ismeretet mint tényt bevallva, azt megfejtethetlenné, tehát közvetlen isteni kiuyilatkoztatásnak mysticailag tekinteni, mint azt tette p. o. Malebranche; sem az ismeretet egyáltalában, scepticailag tagadni, mint azt tette Hume, mindkettő igenis Kant előtt.

A bölcsészet tehát azért szükségképeni tudomány, mivel azt magyarázza, mit semmi más tudomány nem fejt meg, t. i. az ismeret tényét. De itt, tán azt kérdezhetné valaki, mikép van az, hogy a bölcsészet, melyről a köztudat is azt hiszi, hogy az a bölcsesség foglalatja, oly későn fedezte fel épen a neki saját tárgyát? Ennek oka az emberi szellem fejlődésének azon alaptörvénye, hogy befogadósága előbbi mint öncselekvősége, hogy előbb irányozza figyelmét a külsőre mint a belsőre, előbb a tárgyra mint önmagára. A nemzetek előbb hoztak törvényt a tulajdonról, mint a személyes szabadságról; előbb volt az epos, mint a lyra; előbb volt a dogmatismus, mint a scepticismus, a beszédrészek közt a névmások legutoljára keletkeztek. A bölcsészet az új feladatra csak akkor irányozhatta figyelmét, midőn az a gondolkodás láthatárán feltűnt, tehát midőn a rationalismus és empirismus s az ezzel karöltve járó reáltudományok már elég gazdag ismeret-

anyaggal gyarapították a tudomány országát és midőn egyszeresmind az ismeret kérdésének megfejtésére elégteleneknek bizonyultak.

Az ellentétes fogalmak és irányok mindenben egyoldalúak, tehát hiányosak. Mivel Kant az ellentétes bölcsészeti irányokat kiegyenlítettte, mivel a bölcsészet alapkérdéseinek és feladatainak megoldásához óriási lépést tett, ezért rendszere egyetemes, tehát bölcsészete az egész emberiség bölcsészete. Mikép oldotta meg Kant a tudomány által igényelt azon szép és szükségképeni feladatot, hogy az ismerő tehetőség tényét magyarázta, ennek fejtegetése munkám körén már túlesik. Az én feladatom az értekezést csak azon pontig vinni, hol kimutattatik, hogy a bölcsészet szükségképeni s hogy az már Kantban az egyoldalú idealismus határain tettleg túlment s egyszeresmind a realismusra is oly fényt derített, minőben az saját erejénél fogva megjeleni nem képes.

Ha tehát a bölcsészet az emberi ismeret természetét, azt, mit az exact tudományok mint eredményt kívívnak, t. i. a tapasztalást és az ismeretet általában világosítja fel: úgy mivel a bölcsészet szükségképeni tudomány, nincs ok, nem lehet érv, mely ezen tudományt megdönteni képes volna s így a bölcsészet elleni előítéletek és ellenvetések alaptalanok. Ezen felfogás ellen azonban azt lehetne felhozni, hogy a bölcsészet csak azon szempontból szükségképeni, csak akkor bir semmi tudomány, semmi érv által meg nem támadható, tehát biztos állással, ha egyedül az ismeret fejtegetésére szorítkozik; ha ellenben a többi valóság magyarázatába becsátkozik, a természetlen speculációk országába csakugyan beletéved. Ezért azon pontnak bebizonyítása, hogy a bölcsészet azon oknál fogva is szükségképeni tudomány, mivel a többi valóságot is vizsgálja, értekezésemnek második, elkerülhetlen feladata. Bebizonyítottam, hogy a bölcsészet azért szükségképeni tudomány, mivel az ismeret alapjait nyomoztatja; most azt kell kimutatnom, hogy a bölcsészet azért szükségképeni tudomány, mivel a lét alapjait vizsgálja.

Induljunk ki azon kétségbe nem vonható igazságból, hogy minden egyes tudomány a létnek egy körét, a valóság-

nak egy tárgyát adja elő, hogy mindegyik ezen tárgynak értelmi rajza. De az egyes tudományok érzik és állítják, hogy köztük rokonság sőt benső kapocs és összefüggés van; tehát hogy p. o. mennyiségtan nélkül lehetetlen a természettan megértése, hogy a természettan vegytan nélkül csonka. Ez helyes ugyan, de itt az összefüggés csak azon szempontból állítatik, noha be nem bizonyíttatik, hogy egyik tudomány a másikat megvilágítja. De ez által még fel nem tárul szemünk előtt azon szükségesség, melynél fogva a lét benső folytonossága szerint kell az egyik tudománytól a másikhoz tovább haladni. A tudományok oly előadása által nyerhetjük ugyan a valóság egyes köreinek tiszta és teljes képét, de nem nyerhetjük a mindenségnek mint egésznek és benső összhang szerint tagozott rendszernek képét, nem nyerhetjük a valóság egyes körei közt létező szép összefüggést. Ily teljes és összefüggő rajzra pedig az emberiség, mióta a tudományok világába eljutott, mindig törekedett s ezentúl is fog törekedni, mivel ismeretünk az univsumról ki nem vonhatja magát azon fogalom alól, melylyel a tudomány bir, t. i. hogy az egység és szerves egész. A mindenség dolgainak ily teljes gondolatrajzát már az ókorban találjuk, hogy többet ne említsék Aristotelesnél, s azon rajz, az akkori műveltségi állapotokhoz képest, valójában teljes és örvendetes. Kell tehát szükségképen ily tudománynak létezni. Ez úgy a lét, mint a tudomány fogalmából egyaránt következik. Minden egyes tudomány a valóság egy részét fejtegeti, annak hű képe törekszik lenni s azon valóságot bizonyosan mindegyik úgy tekinti, mint az ész kinyomatát. De a valóság nem egymás mellett ridogen álló, összefüggés nélküli részek és zilált körök, hanem a lét rangviszonyai szerint elrendezett s változhatlan törvények szerint megállapított észszerűségnek összhangzó rendszere, az isteni bölcseségnek halhatatlan, jobbnak nem gondolható dicső műve. Már azon szavak, melyek által a nemzetek a mindenséget jelzik, szépen bizonyítják, hogy az, az együvé tartozó létmozzanatoknak, létkülönbségeknek szerves egysége. A magyar szó *világ*, a görög szó *κοσμος*, a latin szó *mundus* szépen bizonyítják, hogy a mindenség az egymást feltételező, az egymásra bölcs rendben következő létkörök-

nek tökéletesen öszhangzó, átlátszó egésze. Egy szó, az egész világbölcsesség magva!

Mivel tehát az egyes tudományok mindegyike a létnek csak egy körét adhatja elő, és mivel azok közül egyik sem, és összevéve valamennyien sem képesek azon eleven kapcsolatot, a mindent összetartó összefüggést kimutatni, mely a lét körei és fokozatai közt létezik; szükségképen kell lenni egy tudománynak, mely azt adja elő, hogy a mindenség, valamennyi elvi különbségeinek és rangfokozatainak kifejlése, mint egység, azon különbségek saját összefüggésének szükségessége szerint. Ha tehát ily tudomány szükségképeni, annak az emberi értelem által lehetőknek, elérhetőnek kell lenni, bármily nagyok legyenek is a megoldandó feladat nehézségei. Ezen nehézségek beurejlenek a bölcsészet tartalmának mélyében, mint terjedelmének nagyságában s nem kevés időbe került ezen terjedelem nagyságát kimérni, egyes köreit tisztán egymástól elválasztani és egyszersmind bensőképen egymásra vonatkoztatni, noha mindezt alaprajz szerint már a görög világ megtette. De noha nehéz a feladat az összes valóságot s ennek létköreit a szükségképeni összefüggés szerint megérteni és megfejteni, e nehéz munkát megkönnyíti azon tudományos belátás és a gondolkodás folytán szerzett szilárd meggyőződés, hogy a valóságot az ész kormányozza, mint azon feltétlen, mely fenségében a feltételezett fölött áll, vagyis hogy a valóság észrendszer. Ezen észszerűség egyelőre úgy létezik mint szükségesség s ez a természet, melynek országában azonban a szükségességhez az esetlegesség járul. Azon észbirodalom másodszer úgy létezik mint szabadság s ez a szellem, melyhez az esetlegességen kívül az önkény járul. Azonban a mondottakból világos, hogy kell valaminek lenni, mire nézve a természet és a szellem országa összeesik, mi mindkettőben egyenlőképen előfordul s ez a tiszta ész, a *logos*, melynek gyémántos alapjára a két ország építve van. De ép ezért a természet és a szellem, a tiszta ész, a logikai idea országával szemközt önálló, mivel ezt mint alkatelemet magukban foglalják. E szerint *logos*, *physis*, *pneuma* a nagy valóságnak lényeges, elvi különbségei s együtt véve képezik annak szerves, öszhangzó és teljes egységét, s ezen

egység oly abszolút hatalom, mely a színvegyületet játszó, millió alaku jelenségek hiányait, tökéletlenségeit és ellentmondásait a zavartalan öszhangra visszavezetni és minden zürhangot elnémítani képes.

Hogy a három nagy tényező csak együtt véve képezi az univertumot, kitűnik onnan, hogy a tiszta ész országa mint pusztán logikai, természet és szellem nélkül csak elvontság, egyoldalúság, valamint a természet a *logos* és szellem nélkül, úgy szintén a szellem a *logos* és természet nélkül. Azok hatalma kölcsönösen közvetíti egymást. A tiszta ész, a *logos* országa a valóságnak csak eszményi formája, egésze azon örök categoriáknak, melyeken nyugszik minden lét, történet és működés, úgy a természet mint a szellem világában; az tehát a kettőre nézve a feltevés. És a természet, mint a tér és időben levő észszerű, örök törvények szerint élő szükségképeni valóság, ismét a szellem számára feltevés, mivel a természet a szellemnek nem elve, hanem csak feltétele, de mely feltétel nélkül a szellem létele és nyilatkozata nem gondolható. Végre az emberi szellem, igazsága és lényegének alapja az isteni szellem, mint a természet teremtője s az emberi történetnek örök intézője. Ha tehát a nagy valóság: a *logos*, *physis*, *pneuma* és ezeknek bepső szerves egysége; úgy mivel a bölcsészet az összes valóságnak a lehetőségig hozzámért és megfelelő képe: a *logos*, *physis*, *pneuma* képezi a bölcsészetenek örök tárgyát, s így a bölcsészet az univertum szellemi rajzának rendszere. A bölcsészeti rendszer alatt tehát nem értem a mesterségesen összetákolt gondolattöredékeket, nem az egyoldalu alanyi reflexióknak lelki kapocs nélküli halmazát; hanem a mindenséget átható és fentartó ész örök igazságainak és örök életének visszateremtését az emberi gondolkodás komolysága és mélysége által. Mi nem ilyen, az mint alaptalan, saját tehetetlenségénél vagy hazugságánál fogva összeomlik. Tehát azon, a haladás ösztönét elfojtó, a munka szeretetét megölő szegényes gondolatra, hogy az ember, ismeret tekintetében csak a töredékesre és a viszonylagosra van kárhozzátva, nincs okunk elbátortalanodni. Igaz, hogy a tökéletes bölcsészeti rendszerhez is fog-nak egyes hiányok tapadni, mivel a bölcsész, kora miveltés-

gétől függ; de az ily fogyatkozásokat a bölcsészet a történet folyamában fel fogja ismerni s a további haladás folytonosságánál fogva kijavítani. Hogy pedig az emberiség valamint szellemi életének minden mozzanatában, úgy a bölcsészet néhez munkájában is a mindig magasabb fok felé való fejlődésre nézve a történeti lefolyáshoz van kötve, ez szellemünk lényegében alapuló oly örök törvény, melyben a gondolkodó ember az isteni bölcseségben rejlő legnagyobb áldások egyikét fogja felismerni és tisztelni.

Mivel a bölcsészet az örök életű elveket adja elő, melyekből mint általános alaptól a különös határozottságok és jelenségek egész sora ered; okvetlenül tekintetbe kell vennie a jelenségeket is, annak daczára, hogy ezek oly feltételeknek vannak alávetve, melyek lételüket sokféleképp korlátozzák. Szóval, okvetlenül tekintetbe kell vennie a tapasztalati valóságot; mert noha a tapasztalás az ismeretnek és igazságnak nem legfőbb elve, az mégis a valóság nyilatkozata s a tapasztalati rész nélkül a valóságra nézve az veszne el, miben az nyilatkozik. Az ész és a tapasztalás, nem egymást kizáró elmentétek, mivel az, mi a tapasztalás igazi tartalmát képezi, a valóságban az észbeli. De mindemellett is helytelen a bölcsészettől azt kívánni, hogy minden, a tapasztalati valóságban létező tényt és esetet ismerjen, hogy ismerete a külső valóság tekintetében is mindent kimerítő legyen. A bölcsészetnek, mint egy magában befejezett rendszernek nem szükséges kiterjeszkednie a tapasztalati valóságban a végtelenbe mehető változó jelenségek nagy különféleségére, egy létkörnek minden lehető alfajaira és hasonfajaira, melyek tulajdonképen úgy is egy fajnak csak játéka a sok esetlegességeket megengedő tapasztalati világban. Ismerhetjük a szép fogalmának egész mélyét, a nélkül, hogy minden egyes szépet kellett volna szemlélnünk. A képzeletről teljesen tiszta fogalmat nyerhetünk, a nélkül, hogy szükséges volna minden egyes nagy művésznak vagy minden egyes nép képzeletműködése nyilatkozatait észlelni. Nem a tapasztalati ismeret szélessége, hanem az elmélyedés erejénél fogva a dolgok örök és változhatatlan lényege az, mire a bölcsészeti tudás iránylik. Noha tehát a bölcsészet a tapasztalás által eszközölt ismeretet

meretet nem nélkülözheti, ezen közvetítésen túl kell mennie, mivel a dolog fogalmát függetlenül azon jelenségtől, melylyel az a tapasztalati valóságban bírhat, mint önállót vizsgálja, az vizsgálja a létet örökkévaló és változhatlan szükségessége szerint, mint a magával mindig egyenlő valóságot, melyhez képest a jelenségek becsre nézve csak mint példák viszonylanak; az vizsgálja azon örök eszméket, melyek minden valóságot áthatnak és kormányoznak. Ily tudomány ellen csak az táplálhat előítéleteket, ki azt épen csak mások előítéletei, vagy csak gyenge tanulmányozás után ismeri.

A mondottakból kitetszik, hogy a philosophiai tudás, mi az ismeret módszerét illeti, egyesíti magában a speculatiót és az empiriát, a rationalismust és empirismust, az a priori és a posteriori-féle ismeretet, a gondolkodás és az észrevétel által közvetített ismeretet; vagy a mint ezen különbségeket közönségesen kifejezzük, az elemző és szerkesztő módszert, az analysisist és synthesisist; s hol e kettő egymástól elváltan lép fel, ez kifejlésében csak átmeneti időpont, életének erjedési kora. Mint láttuk, ily állapotokat élt a bölcsészet az új kor kezdetén. A két ellentétes ismeretmódszerről feljebb szóltam ugyan, de csak annyiban, hogy kimutassam, hogy az egyiknek a rationalismus hiányai, szemközt az empirismussal, alkalmat adtak a philosophia elleni előítéletekhez. Itt tüzetesen tisztán a két módszer sajátosságát tartva szem előtt, azt kell kiemelnem, hogy a két módszerben rejlő hiányok egyezersmind hiányos világnézetet alapítanak meg; különösen itt fog kitűnni az, hogy oly bölcsészet, mint milyent Bacon megalapított, nem elegendő. Az universumnak a bölcsészet által nyújtandó rajza bizonyosan annál tökéletesebb és teljesebb lesz, minél fejlettebbek a tapasztalati tudományok. A bölcsészetnek lehetetlen a tapasztalati tudományok közvetítése nélkül haladni s bizonyosan nevetséges volna azt állítani, hogy a bölcsészet tudhat valamit p. o. a természetről, vagy a művészetről, ha ide az utat az empirismus el nem készíti számára, s oly korban, hol a tapasztalati tudományok, mint önállóak, még nem léteztek, ott magának a bölcsészetnek kellett ezek kimiveléséről gondoskodnia, p. o. Plátó és Aristoteles-

nél. De a bölcsészetnek a tapasztalás által közvetített ismeret színvonalán okvetlenül túl kell emelkednie.

Az empiricai ismeretmódszer különbségeire elemzi fel az adott tárgyat s ezek mivoltából s egymáshoz való viszonyukból felfedezi a bennök rejlő általános fogalmat. Evégett használja az inductiót. De az inductio nem képes bizonyítani, hogy azon tények, melyekre támaszkodik, teljesek, holott az egyes tényekből törekszik az általános sarkelvekhez felemelkedni. Maradjunk az empirismusnál s vonjuk ki a belőle szükségképen folyó következményeket. Ha csak a tapasztalás ismereteink forrása, úgy valódi tárgy csak az, mit észreveszünk, ez pedig mindig csak egyes dolog. Tehát ezen álláspont szerint az általános, vagy nemi fogalmaknak semmi valóság nem felel meg, azok pusztá nevek, jelzők, melyek által a dolgokat meg nem ismerhetjük, hanem csak közölhetjük. Ha pedig a dolgokat a nemi fogalmak által nem gondolhatjuk, úgy azokat csak az érzékek és az ezek által közvetített benyomások által lehet gondolni, s így a tapasztalás csak az érzéki észrevételre szorítkozik. De ha a dolgok minden nemi általánosságot kizárnak, s csak érzéki észrevételünk tárgyai: azok nem egyebek mint anyagnemű egyedek, atomok. Az empirismus tehát az utolsó következetességig kifejtve, a materialismushoz vezet. És az ezen végkövetkeztességhez valójában el is jutott. Csirái már Baconnál megvannak. Szerinte minden emberi ismeret csak a tapasztalás által lehető. De tapasztalatszerű tárgyak csak a természeti dolgok, tehát a tapasztalati tudományok csak a természettudományok; mind az, mi a természet körén túlható, felismerhetlen; a mint Bacon világos szavai szerint az emberi szellem, a vallás, a művészi teremtés ereje valójában megmagyarázhatatlan. Egy lépéssel tovább ment honfitársa *Locke*, azt tanítván, hogy mind az, mi az érzéki világ körébe nem esik, felismerhetlen; holott van sok, mi természeti valóság ugyan és mégis érzékfölötti, mivel érzékeink által észre nem vehető. *Locke* tana az, hogy a tapasztalás nyomán csak az érzéki dolgok ismerete lehetséges. De ha csak az érzéki dolgok ismerete lehetséges: úgy mivel minden ismeretnek tárgya csak a valóság, csak érzéki dolgok vannak. E következtetést

a „*Système de la nature*“ című mű vonta le teljesen; ez azt tanítja, hogy az anyagon és a mozgáson kívül más valóság egyáltalában nincs, tehát minden szellemit tagadott. Ha tehát a pusztá empirismus álláspontján maradunk, úgy mivel ez a materialismushoz vezet, ezt kellene azon egyáltalános elvnek tekinteni, mely minden lét forrása. De a gondolkodni és akarni nem képes anyagot teremtetőknek tekinteni egyáltalában lehetetlen, s az elvéhez legszigorúbban ragaszkodó materialista is legegyszerűbb gondolata, legcsekélyebb akaratnyilatkozata folytán, az általa vallott elv szűk korlátain túlmenni kényszerítettetik. Igaz, hogy lehetetlen az emberi tudományokból a tapasztalást, a tapasztalásból a kísérletet száműzni; lehetetlen az emberiségtől elvonni azon javakat, melyeket a természettudományok áldásképen árasztanak reá, s bizonyosan emberhez méltóbb a természet lényeiének és törvényeinek ismerete, az ezen ismeret segédelmével történt és történhető felfedezések és találmányok nyomán az életet szebbé, kényelmesebbé átformítani, mint a természet ismeretének elhanyagolásával, vagy a nyersség állapotában, vagy épen nyomorban és szenyben tehetetlenül élni. Már az ókori bölcsészek felismerték a tudomány nagy hatását az emberre és életére. Már *Plátó* mondja, hogy a tudomány az ember megszabadulása, megtisztulása. De első, ki az emberiséget figyelmeztette, hogy a természetbe való belátáson alapszik az ember uralma a dolgok fölött, és hogy a tudomány feladata az embernek szolgálni és őt hatalmassá tenni — *Bacon* volt. Mindemellett is lehetetlen, hogy minden tudomány csak a tapasztalásban álljon; lehetetlen, hogy csak a tapasztalás legyen a tudományos élet forrása; lehetetlen, hogy minden észlelés csak a kísérletekben álljon, és lehetetlen, hogy minden tudomány csak természettudomány legyen. Mivel tehát az empirismus a valóság körének csak felét világosítja meg és mivel a nyomán járó materialismus a valóság körének e felét tekintti teljes és egyáltalános valóságnak: a tudománynak ezen egyoldalúságon szükségképen túl kell emelkednie.

De az empirismus módszerében rejlő hiányokon egészen nem segítünk, ha a rationalismus, vagy közönséges elnevezés szerint, a szorkeztő módszer alapjára állunk, mely

minden ismeretünkhöz a tiszta gondolkodás útján törekszik eljutni; mely szerint minden ismeretünkhöz az út az, ha egy eredeti és közvetlenül bizonyos elvből helyes egymásutánban származtatjuk le a többit. Ez tehát kimutatja, hogy a leszámaztatott tételek tartalma a közép tagok által az alapfogalommal bensőképen összefügg, kiméri azon általános fogalmak horderejét és terjedelmét, melyekből kiindul. De az ismeret ezen módszerének lényeges alaphibája az, hogy a főfogalmat vagy a sarkelvet, melyből kiindul, feltétlenül igaznak veszi a nélkül, hogy annak igazságát bebizonyítaná. De ha az alaptétel hibás, úgy a belőle leszámaztatott határozmányok a tévedések egész sorát fogják képezni. És a mint az empirismus, azon tanából, hogy az emberi lélek csak üres lap, tabula rasa, hogy minden tartalmat kívülről kap, a dolgok benyomásaiból, oda jutott, hogy mindent anyagnak tekintett: úgy az idealismus azon tanából, hogy az emberi szellemben semmi se mehet be, mi benne legalább előképezve nincs, azon egyoldalúsághoz vezetett, hogy mindent szellemnek tekintett.

Az empirismus és rationalismus, az elemző és szerkesztő módszer, minden tudományban váltakozva lépnek fel; mert amaz az adott tárgyat az inductió segédelmével az általános fogalmakra emeli fel, ez pedig az általános fogalomból minden benne rejlőt kifejt, le egészen az egyes lény határáig. Amaz a tárgyakat az ismeret számára meghódítja, ez elrendezi azokat; mert világos, hogy a tapasztalás mint ilyen, a mindig új tárgyak elemzése, a tények egymásra való halmozása semmi tudományt nem képes kielégíteni, s azon nagy analyticusok, kik a sok alakú jelenségek törvényeit felfedezni törekedtek, gyakran ösztönszerűleg folyamodtak az a priori-féle constructióhoz, hogy ennek zainórmértéke szerint felállítsák és megoldják a tudomány által igényelt tételeket. És viszont a gondolkodás erejében egészen megbízó rationalismus sem vonhat el az érzéki észrevételtől.

Noha tehát az ismeretnek úgy empiricai mint rationalistiai módja egyoldalúságaik mellett is viszonylagosan jogosultak, azokon épen a bennök rejlő hiányok miatt a bölcsészettnek túl kell mennie. A bölcsészett ezen feladat megoldá-

sával azon idő óta kezdett foglalkozni, mióta Kant az analytici és synthetici itéletek fogalmát criticailag átvizsgálta. Lehetetlen a világot átható isteni észszerűség végtelen életének tartalmát oly szűk és véges formákba foglalni, minőkkel az ismeretnek azon két módja bír. A bölcsészettben a helyes ismeretmódszer az, ha bensőképen egyesítjük az elemző és szerkesztő módszert. A bölcsészett és bizonyosan minden igazi tudomány az eszméket ismerteti meg, vagyis oly gondolatokat, melyek megvalósultak, és oly valóságot, mely a gondolattól van áthatva. A bölcsészettnek ma nem kell többé félnie és tartózkodva szólnia az ideákról, miután ezen kifejezés már a közéletben is kivívta magának a polgári jogot és tiszteletben tartatik. A bölcsészett az ideából indul ki. Ha az idea megvalósult gondolat és gondolattól áthatott valóság, úgy az bizonyosan tartalomteljes élet, mit az által bizonyít be, hogy belső különbségeit tételezi, s így elemzőleg jár el. De a kifejlett különbségek, sajátjai, azokban folytonosan magára vonatkozik s mint lélek valamennyi különbségein át folytatódik s így ezeket összeszerkeszti. Ez egyszerű és világos igazság; mert minden egyes tudomány tartalmát egy eszme képezi, ezen eszme pedig magával való egység, de olyan, mely különbségeit tételezi s ezeket ismét a teljes egységre visszavezeti. És az eszme az egyik határozottság után az ehhez legközelebb állót tételezi. Így mindegyik határozottság is egység ugyan mint különös egészlet, de viszonyban az eszmének teljes egységéhez ennek csak mozzanata, úgy hogy a teljes igazság csak az egész idea. Elő kell adnom p. o. a jó ideáját, mint azon alapot, melyen az erkölcsi élet mozog. A jónak ideája felteszi az akarat fogalmát, mely a lélektanban az utolsó fogalom. A lélektan nem mondhat többet az akarat fogalmáról, mint annyit, hogy annak lényege az önelhatározás. De az ily, még csak természeti akaratnak igazsága a jónak vagyis azon szabadságnak fogalma, midőn az egyes ember az általános szüségképenre határozza el magát. A jó ideájának körében tehát arról kell szólanom, hogy az akaratnak van szüségképeni tartalma s ez a törvény. De a törvény szüségességéhez az egyes akarat azon viszonyban van, hogy azt vagy elfogadja vagy vele ellenkezik, s ez az önkény. Ha

az egyes akarat önelhatározásában a törvény szükségessége szerint cselekszik, ez a szabadság. Így a jó ideája magában rejtí a törvény szükségességét, az önkényt és a szabadságot. Itt egészen a jónak ideájában immanens határozottságok szükségessége szerint haladtam.

A bölcsészeti gondolkodás tehát kívánja a dologba való oly elmélyedést, hogy azt képesek legyünk felfogni s így a speculativ ismeret a gondolkodásnak legfőbb öncselekvősége. Ha a közéletben ezen kifejezést használjuk „speculativ gondolkodás“, bizonyosak lehetünk, hogy a művelt körökben is nem egynek ajka körül gúnymosoly fog elvonulni, mert alatta rendesen terméketlen, üres, zavart szórszálhasogatásokat értenek; holott az a fogalom különbségeit, mint szükségképeni mozzanatait a teljes egységre vezet vissza; tehát az oly igazi gondolkodás, melynek a valóság megfelel, s mely úgy az értelem által ridegen elválasztott különbségeken, mint a különbségeket egymásra vonatkoztató reflexió korlátain túlhat. Természetes, hogy a bölcsészeti gondolkodás tudatunknak fokról fokra való kiképeztetését igényli, a mint ezen fokokat már Plátó oly szépen leírta. Mert hogy a dolog fogalmát a maga határozottságában tisztán felfoghasuk, ez tudatunk történetének, műveltségének körébe esik, holott a tudomány már túl van az igazság és a bizonyosság ellentétén. A bölcsészeti tudományra nézve okvetlenül szükséges ugyan a tapasztalati ismeret, de saját körén belül ezen közvetítés háttérbe lép s az a fogalmat úgy vizsgálja, a mint ez a tapasztalásban levő jelenségtől függetlenül magában véve igaz, önálló és minden jelenségének általános zsinórmértéke.

A bölcsészet az emberi gondolkodás szabadsága. De ezen szabadság nemcsak puszta cél, mely felé a szellem halad, hanem a cél a haladásnak minden pontján el is éri, s azon szabadságnak korlátot nem ismerő mozgékonyasága, tökéletesedése az egész haladásban egyszersmind az állandó és magához mindig hű tényező. Ezért a bölcsészet, valamint a két módszer hiányain tülemelkedett, úgy egyesítette magában az idealismust és realismust; elismerte úgy a szellem, mint a természet világát, a kettőt egymástól megkülönbözteti, de egyszersmind bensőképen egymásra vonatkoztatja, s

így elkerüli a hibás és egyoldalú világnézetet; mert egyoldalúság a realizmus, mely a materialismushoz vezet, egyoldalúság az idealismus, mely csak szellemeket ismer. Ily egyoldalúságokat és merev ellentéteket az ókor nem ismert. A görög élet lényege volt: a természetinek és szelleminek békés, háborítlan egysége. Igaz, a görög világban is voltak materialisták, p. o. a stoicusok. De mily nagy a különbség az ó- és az újkori materialismus közt. A stoicusok azt tanították, hogy az igazi valóság az anyag; de hozzá tették, hogy ez szellemtől van áthatva. Ellenben az újkori materialismus a szellemit egészen tagadja, azt agyrémnek tekinti. Az ókorban oly könyv, mint a „Système de la nature“ lehetetlen lett volna. A középkorban a szellem, szemközt a természettel, ellenséges viszonyban állott. Az újkor mindjárt kezdetben éles különbséget, dualismust állapít meg a természet és a szellem közt, s innen azon ellentétes irányok, melyeket feljebb láttunk; innen úgy a bölcsészetben mint az életben az ellentétek nagy merevsége, melyek lehetnek egészen korunkig, s ezért a szellemi és anyagi érdekek összeütközései nagyok s a realizmus vastag materialismussá nőtte ki magát. De mivel az újkor azon ellentétet mélyebben fogta fel, mint az előbbi korok: tagjainak sajtáságos jellemét tisztábban ismervén fel, ennek alapján lett lehetséges a törekvés, hogy a különbség megtartása mellett azon ellentét közvetíttessék. Ezért Kant óta a bölcsészet főfeladata: a szellem és természet, az idealismus és realizmus, a szabadság és szükségesség, az elméleti és gyakorlati szellem ellentéteinek megoldása, s teljes összhangra való visszavezetése. Csak ezen világnézet helyes, csak az ily irányú tudománynak van szilárd jövője, csak az képes a teljes igazságot hirdetni és az emberiségre igazi áldásokat hozni; mert tárgya az egész valóság, nem pedig ennek csak fele, mint akár az egyoldalú realizmusnál, akár az egyoldalú idealismusnál. A realizmus felfedezhet ugyan sok szépet, a tapasztalati ismereteket rendkívüli módon gyarapíthatja, s így fejlesztőleg hathat az iparra, forgalomra és a vagyonosodásra; de maga egyedül összhangzó műveltséget előidézni, az emberiséget magasabb érdekeiről és céljairól felvilágosítani nem képes. Ha pedig az életnek bármely ágát

is elszakítjuk a többiekkel való kölcsönös hatástól és eleven közösségtől, az szükségképen el fogja veszíteni azon erejét, mely által az emberiségnek igazán éltető gyümölcsöt hozhatott volna. Örömmel aláírhatjuk Baconnak azon tételét, hogy a tudomány célja az, hogy az ember a dolgok fölött uralkodjék. De ezen tételt ki kell egészíteni s azt mondani: a tudomány célja, hogy magunk fölött tudjunk uralkodni. A bölcsészet és a tapasztalati tudományok megtartván mind-egyik a maga önállóságát, teljes egyetértésben élhetnek egymással, s egyik a másikat segítheti. Ellenben egymástól elszakítva és ellenséges viszonyba helyeztetve saját magukat gyengítik; mert oly bölcsészet, mely a természettől, s a tapasztalati ismerettől eltekint, szegényes, terméketlen abstractiókban fog végződni, és oly realismus, mely minden eszménységet kizár, oly tapasztalás, mely csak a tények halmazának ismeretét sürgeti, az embernek csak érzéki, anyagi érdekeit elégítheti ki s szerves egységű tudományt létrehozni nem bír. A mai korban a művelt emberiség oly tudományt igényel, mely úgy anyagi mint szellemi, úgy elméleti mint gyakorlati szükségeit kielégíteni és a kettőt egymáshoz helyes viszonyba helyezni képes.

Mivel a bölcsészet úgy az ismeret mint a lét alapjait, a lét elvi különbségeit vizsgálja, mivel az az ismeretnek legmegfelelőbb módja, mivel az, mint Plátó mondja, az észnek legtisztább tudata magáról: az értelmi műveltségünknek legfőbb foka s mint ilyen szükségképeni, tehát minden ellenvetéseket legyőző és semmiféle előítéletek által le nem rontható tudomány. S ha a bölcsészet ilyen tudomány: az nem hiányozhatik azon koszorúból, mely a műveltségnek egyes zöldelő ágait magában egyesíti, a mint minden művelt nép valójában a bölcsészetet nem csak ápolja, hanem eredeti bölcsészeti munkákkal is dicsekszik. Hogy hazánkban a külföldi bölcsészettnek mindig voltak ismerői s a szükséghez képest terjesztői, ez történeti tény. De élhetünk-e mindig ily állapotban s nem kell-e többre törekednünk? Ha a bölcsészet csakugyan legmagasabb értelmi műveltség: úgy oly nemzet, melynek saját bölcsészete van, azt bizonyította be, hogy az értelmi műveltség munkáját le az utolsó mélységig bevégezte,

s így a bölcsészet mindig a nép műveltségi tette. Ily nemzeti önálló bölcsészetre mi is törekedhetünk. Magyar nemzeti önálló bölcsészet alatt nem azt értem, hogy az csak is a mi szükségünknek feleljen meg s az egyetemes emberi egészen elenyészszék belőle; hanem, hogy a tartalom általánossága és szükségessége mellett magán hordja nemzetének jellegét s megfelelőn fejezze ki annak tudatát. De legyen szabad kérdezni: megvannak-e nálunk ezen fontos tudomány ily műveléséhez a szükséges feltételek és a kedvező állapotok? Ha tanrendszerünkben rejlik az ok, hogy ifjúságunk e tanulmányokból nem kap annyi táplálékot, hogy ennek szükségét az életben is folyvást érezné; ez nálunk elő nem mozdíthatja azon tudományok általános megkedveltetését és elterjedését. De a bölcsészeti tudományok művelését nálunk nagyon akadályoztatja azon vélemény, hogy a speculációval való foglalkozás a nemzetet gyakorlati irányától elvonná. Igaz, teendők számosak; megoldásra sok országos kérdés várakozik, mi mind az erőt és az időt nagyon igénybe veszi. De midőn egy alaptudomány műveléséről van szó, azt gondolom, hogy egyrésztől egy nemzet tán elég erős a gyakorlati élet által emelt korlátokat is eltávolítani, mert az ily tudomány méltósága meg nem engedi, hogy igényeit minden körülmények szerint mérsékelje, másrésztől pedig, hogy a politikai működés soha meg nem fogja bántani, ha oly tudományból is szívja táplálékát, mely a világelet mélyeit nyomozgatja.

Hogy mi, az önálló, nemzeti bölcsészet korát előidézhesük, erre a kedélyeket elkészíteni, fogékonyakká tenni, bennök a bölcsészeti tanulmányok iránt a szeretetet felgerjeszteni kell. És ehhez czélszerű mód az, ha a fejlettségnek mostani színvonalán álló bölcsészet eredményeit velök szabad és tiszta előadásban megismertetjük. Mivel az ily célra törekvő munkálkodás jótékony eredményeiről teljesen meg vagyok győződve, mennyiben a hivatalommal összekötött teendőim sokasága megengedi, e téren az igazságot, a hazai tudományosságot szolgálni oly kötelességemnek ismerem fel, melynek teljesítéséhez szívemet az azok iránti tiszta szeretet ösztönzi.